

AGRARNE PRILIKE U SEMBERIJI U PRVOM DESETLJEĆU 20. STOLJEĆA (na osnovu Memoranduma-molbe veleposjednika Osman-bega Pašića iz 1912. godine, upućenog zajedničkom ministru finansija Belinskom)¹

Apstrakt: U radu je predstavljen Memorandum-molba iz 1912. godine Osman-bega Pašića, zemljoposjednika iz Bijeljine, koji je upućem zajedničkom ministru finansija Bilinskom. U Memorandumu su istaknute brojne nepravilnosti i poteškoće sa kojima se susreću bošnjački zemljoposjednici i Bošnjaci u Semberiji. Posebno je istaknut problem odnosa čifčije i age zemljoposjednika, gdje je do izražaja došlo nepoštivanje obaveza od strane čifčija, te uzurpacija imovine. Na taj način ekonomski status age zemljoposjednika u velikoj mjeri je slabio. Osim toga, znatno je bila ugrožena sigurnost, te vjerska, politička i socijalna prava Bošnjaka na ovom području. Tako da odnos age zemljoposjednika i čifčije nije bio samo privrednog karaktera, već i nacionalno-političkog. Na takve postupke čifčija, kotarska vlast u Bijeljini nije adekvatno djelovala, te se u memorandumu od ministra Bilinskog tražilo da interveniše, kako bi vlast počela djelovati. Ovaj dokument je samo jedan u nizu dokumenata koji potvrđuju svu kompleksnost i slojevitost agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u ovom periodu, koji su bili posebno složeni na području Semberije.

Ključne riječi: Memorandum-molba, Osman-beg Pašić, Bilinski, agrarna problematika, čifčija, aga zemljoposjednik, čiflučki posjed, Semberija, Bijeljina.

AGRARIAN SITUATION IN SEMBERIA IN THE FIRST DECADE OF 20th CENTURY (based on the Memorandum-request of landowner Osman- bey Pašić from 1912, sent to the Minister of Finance Bilinski)

Abstract: The paper presents the Memorandum-Request from 1912 by Osman-bey Pašić, a landowner from Bijeljina, addressed to the Minister of Finance of Bilinski. The Memorandum highlighted numerous irregularities and difficulties encountered by Bosniak landowners and Bosniaks in Semberia. Particularly pointed out was the problem of the relationship between serfs (čifčije)

¹ Rad je dopunjena verzija teksta koji je predstavljen u knjizi: Izet Šabotić, *Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, Tuzla 2019, 150-164.

and landowners, where the expression of disregard for obligations by serfs, as well as the usurpation of property occurred. In this way, the economic status of landowners has largely diminished. In addition, the security, religious, political and social rights of Bosniaks in this area were significantly compromised. So, the relation of the agas - landowners and serfs was not only of a commercial nature, but also of a national-political one. In such procedures, the authorities of Bijeljina did not function adequately, and in the memorandum minister Bilinski was asked to intervene, in order for the government to start acting. This document is only one of documents confirming all the complexity and stratification of agrarian relations in Bosnia and Herzegovina during this period, which were particularly complex in the area of Semberija.

Key words: *Memorandum-request, Osman-bey Pašić, Bilinski, agrarian issues, čifčija, aga - landowner, čifluk property, Semberija, Bijeljina.*

Uvod

Agrarno pitanje je bilo jedno od najkompleksnijih pitanja sa kojima se susretala austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini. Isto je tretirano prema političkim potrebama Monarhije i ukupnim gledanjima na položaj Bosne i Hercegovine u okvirima Monarhije. Osnovno pitanje u agraru odnosilo se na odnos age zemljoposjednika i zemljobrađivača čifčije. Većinu aga zemljoposjednika u ovom periodu činili su Bošnjaci, dok je velika većina zemljobrađivača čifčija pripadala srpskom nacionalnom korpusu u Bosni i Hercegovini. Stoga se pitanje njihovog međusobnog odnosa u agraru nije posmatralo samo kao privredno i socijalno, već i kao političko i nacionalno pitanje. Položaj zemljoposjednika, postajao je u ovom periodu sve nezavidniji. Oni su kroz cijeli period austrougarske uprave ekonomski slabili, jer su njihovi posjedi, kako čiflučka selišta, tako i begluci bili na stalnom udaru čifčija. Pritisak čifčija seljaka postajao je sve izraženiji, s ciljem promjene vlasništva nad čiflučkim selištima, čemu se suprotstavljao aga zemljoposjednik, koji je sve više zbog navedenih pritisaka čifčije bio ugrožen. Stoga su agrarni problemi često dovodili do dizanja tenzija, ne samo na socijalnom principu, već i nacionalno-konfesionalnom. To je pravilo znatne probleme austrougarskoj upravi u Bosni i Hercegovini, koja je težila uspostavljanju ravnoteže između čifčije i age zemljoposjednika. Otežavajuća okolnost u oblasti agrara odnosila se na stalno slabljenje poljoprivredne proizvodnje, što nije zadovoljavalo ni državu, a ni zemljoposjednika i čifčiju.

Proces evoluiranja bosanskohercegovačkog zemljoposjednika age nije u austrougarskom periodu odmakao previše. Na početku XX stoljeća težište njegovog privrednog djelovanja ležalo je u zemljoposjedu, koji je zavisio od čifčijskog rada, samo s tom razlikom u odnosu na ranije, što čifčija sada nije osjećao obavezno

revnosnog poštivanja ugovorenih odnosa između njega i age zemljoposjednika. Čifčija je bio u neku ruku zakupnik, koji je obrađivao čiflučki posjed sa kojeg je određen dio roda pripadao agi zemljoposjedniku. Međutim, prihodi s čiflučkog posjeda su bili slabi i nisu zadovoljavali ni jedne ni druge, te se ugovorene obaveze između čifčija i age zemljoposjednika najčešće nisu poštovale. Ono što je bilo evidentno, proces stvaranja savremenog održivog poljoprivrednog posjeda u Bosni i Hercegovini nije davao značajne rezultate. To je dovelo do njihovih međusobnih problema. Njihovi odnosi postajali su sve zategnutiji, a posebno nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, pa je prijetila opasnost od socijalnog bunta, koji se prenosio na vjersko-konfesionalno i političko-nacionalno polje. Zemljoposjednici su težili zadržavanju zemljišnog posjeda, kao glavnog izvora njihove ekonomske i političke snage. Bošnjačkom stanovništvu svih socijalnih slojeva zadržavanje zemljišnog posjeda predstavljeno je kao nacionalni interes i uslov njihovog opstanka u Bosni i Hercegovini, a agrarno pitanje su smatrali životnim pitanjem za cjelokupnu bošnjačku populaciju. S druge strane pitanje otkupa čifčijskih selišta za ukupan srpski establišment u Bosni i Hercegovini je postalo pitanje svih pitanja, te je iz tih razloga agrarno pitanje početkom XX stoljeća prešlo iz socialno-ekonomske u nacionalnu sferu.

Da se radilo o važnom i složenom pitanju najbolje potvrđuje činjenica tretiranja agrarnog pitanja od strane Zemaljske vlade, Bosanskohercegovačkog sabora, ali i same carske vlasti u Beču. Austougarske vlasti su svo vrijeme uprave težile naći adekvatno rješenje u oblasti agrara u Bosni i Hercegovini, ali bez vidnih rezultata. Agrarni odnosi su se zaoštravali, posebno odnosi između age zemljoposjednika i čifčije, pa se tražilo rješenje koje bi zadovoljilo i jedne i druge, ali i državu. Kao prihvatljivo rješenje za sve bilo je prijedlog fakultativnog otkupa čifčija, zašto su posebno bili zainteresirani predstavnici austrougarske vlasti. To potvrđuje i proklamacija (zakonska osnova) cara Franje Josifa od 3. marta 1910. godine o fakultativnom otkupu čifčijskih selišta, koja je 5. aprila 1911. godine usvojena u Saboru i pretvorena u *Zakon o fakultativnom otkupu čifčijskih selišta* u Bosni i Hercegovini. Ova pravna i politička mjera austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini dovela je do otkupa značajnog broja čiflučkih selišta, od nekoliko stotina hiljada hektara, pa tako i do promjene vlasništva nad zemljom u korist čifčija, a na štetu aga zemljoposjednika. To je dodatno osiromašilo zemljoposjednički stalež, jer finansijska sredstva dobijena od otkupa čifčijski selišta nisu predstavljala realnu cijenu zemljišnih posjeda, a nisu ni upotrijebljena za unapređenje poljoprivrede na preostalim posjedima zemljoposjednika, niti su uložena na industrijski ili trgovački obrt. Stoga se aga zemljoposjednik našao u sve nezavidnijoj situaciji, zbog čega je bilo sve izraženije nezadovoljstvo zbog statusa u kojem se nalazio.

Agrarna problematika je bila posebno izražena na području Semberije, gdje su svoje begluke i čiflučka selišta imali brojni zemljoposjednici iz porodica: Pašić, Salihbegović, Preljubović, Mehmedbegović, Gradašćević, Tahirbegović i

drugih. Sporovi između zemljoposjednika i čifčija su bili brojni i aktualni na ovom području svo vrijeme austrougarske uprave. Isti su se odnosili na neizvršavanje obaveza čifčija po pitanju uzurpacije prava zemljoposjednika, obrade čiflučkih selišta, otkupne cijene agrarnih proizvoda, nepoštivanja sudskih rješenja, uzurpacije šumskih posjeda, čifčijski prepadi na imovinu i posjede zemljoposjednika, lična nesigurnost zemljoposjednika i druga brojna pitanja. Ti odnosi su se posebno zaoštrili nakon aneksije Bosne i Hercegovine, i postali su sve izraženiji. Kako kotarska vlast u Bijeljini nije iste blagovremeno rješavala i suzbijala, jedan od prvaka Semberije i zastupnik u bosanskohercegovačkom Saboru Osman-beg Pašić se odlučio 1912. godine uputiti Memorandum-molbu zajedničkom ministru Bilinskom, u kojem ga je upoznao sa navedenim problemima, gdje je tražio njegovu intervenciju na suzbijanju nepravilnosti koje se nanose zemljoposjednicima, ali i drugom bošnjačkom stanovništvu na ovom području.

Uticaj odnosa aga zemljoposjednika i čifčija² na ukupne prilike u Semberiji

Zemljoposjedničko-čifčijski odnosi su bili složeni i zategnuti svo vrijeme austrougarske uprave. Isti se mogu posmatrati iz više perspektiva. One kako ih je vidio zemljoposjednik, one kakve ih je vidio čifčija, te one kako su te odnose posmatrale austrougarske vlasti. I zemljoposjednici i čifčije su iskazivali nezadovoljstvo svojim statusom, odnosno odnosom čifčije i zemljoposjednika spram svojih obaveza i prava. Da je tako potvrđuju brojni primjeri predstavljeni, molbi i memorandumima, koji su upućivani austrougarskim vlastima, od kotarskog nivoa, pa do onih koje su upućivane i samom caru u Beču. Jedna od takvih je *Molba i memorandum* Osman-bega Pašića, veleposjednika iz Bijeljine, koja je upućena Zajedničkom ministru finansija dr. Ritteru von Bilinskom, a zbog raznih nepravdi i nezaklonitosti, koje su počinjene na štetu zemljoposjednika i muslimanskih podanika.³ Osman-beg Pašić, ukazuje u navedenoj *Memorandumu-molbi* na poteškoće „islamskog elementa“, na nepravdu koju taj element trpi i koji doprinosi njegovom stalnom propadanju. Ukazano je da najveći dio zemljoposjednika čine Bošnjaci, i da upravo njih naj snažnije pogađa regulisanje agrarnih odnosa, unatoč postojećim odredbama od strane Zemaljske vlade, od kojih su neke već u samom početku bile usmjerene protiv bošnjačkih zemljoposjednika. Između ostalog, kao neregularnost u *Memorandumu* se ističe cijena koja se odnosila na nepoštivanje

2 Pojam čifčija je stari osmanski termin, koji se odnosio na seljaka obrađivača zemljišnog posjeda, koji je bio u posjedu age zemljoposjednika. Uspostavom austrougarske vlasti upotrebljava se pojam kmet umjesto čifčija, a kmetско selište umjesto čiflučkog selišta. Tome su se begovi u Bosni i Hercegovini bunili. Vidjeti više u: Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 2003, 47.

3 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Zajednička vlada Sarajevo (dalje: ZVS), *Molba i memorandum Osman-bega Pašića zajedničkom ministru finansija dr. Ritteru von Bilinskom od 15. juna 1912.* (dalje: *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*).

*Odluke Zemaljske vlade*⁴ kojom se nalaže da otkupna cijena za zaostala agrarna davanja ne smije biti viša od najniže tržišne cijene ove vrste ploda u razdoblju od žetve pa do predaje tužbe. Iznijeto je da je ova zakonska odredba već od samog početka bila na štetu zemljoposjednika, a nepravda je bila izražena zbog razlike u cijeni ploda koju je davao čifčija, pri čemu je zemljoposjednik bio izložen čifčijskim špekulacijama, jer je čifčija prodavao hak za najvišu cijenu na tržištu, dok je zemljoposjedniku plaćao najmanju tržišnu cijenu.⁵

Problem je po izjavi Osman-bega Pašića bio i zbog činjenice da čifčija nije poštovao pravilo da lično mora obrađivati čiflučki posjed, i da ga ne smije iznajmiti nikom drugom, što je određeno i *Saferskom naredbom*.⁶ No u praksi nije dolazilo samo do situacija u kojima je čifčija takve posjede iznajmljivao drugima, nego je i Kotarski porezni ured u Bijeljini u nekoliko slučajeva čiflučke posjede davao drugima na obradu, kako bi na taj način od zakupa utjerao zaostale poreze čifčije. Po Osman-begu Pašiću, takvo zaobilaznje zakona štetilo je zemljoposjednicima. Ono što je vrijeđalo Osman-bega Pašića i zemljoposjednike, jeste da su se postojeći propisi kršili od strane države. Ovakvih primjera je bilo dosta u kotaru Bijeljina, kao što je primjer sa H. Ahmet-begom Pašićem iz Bijeljine i Riza-begom H. Alipašićem iz Piperaca, čije čifčije nisu obrađivale zemlju. Kada su navedeni zemljoposjednici podnijeli tužbu protiv čifčija, zbog zapostavljenja posjeda i njihovih obaveza u Kotarskoj upravi u Bijeljini, Kotarska uprava nije zauzela stav kako bi sankcionisala čifčije, već je tužitelje-zemljoposjednike s njihovim opravdanim tužbama odbila.⁷ To je imalo uticaja da zemljoposjednici sa ovog područja izgube povjerenje u kotarsku vlast u Bijeljini, te je njihov odnos postojao sve zategnutiji.

U *Memorandumu* se navodi da su određeni problemi bili vezani za tzv. testamentarno upravljanje. Naime, po postojećim zakonskim odredbama na ovim zemljištima postojala je mogućnost da se testamentarno upravlja sa 1/3 posjeda, dok se sa mirijskim posjedom nije moglo upravljati. Kako čifčije, po navedenom osnovu nisu imale nikakvih mulskih posjeda, uopće nisu ni mogli donositi testamentarne odluke. Međutim, u praksi se to dešavalo, što pokazuju brojni primjeri. Tako je u procesu Srpska-pravoslavna crkva, opština Vršani, protiv Haki-bega Pašića iz Bijeljine, u kojem je bilo riječi o nadoknadi melioracije na čifluku umrlog čifčije Đorđića, gdje je donesena odluka Kotarske uprave u Bijeljini⁸, da Haki-beg Pašić, spomenutoj crkvenoj zajednici u Vršanima, ima isplatiti vrijednost građevine po umrlom čifčiji Milki Đorđiću, nakon što je on prije svoje smrti pravo na isplatu

4 Riječ je o *Odluci Zemaljske vlade* koja je donesena od 24. oktobra 1904, br. 25.772, koja se odnosi na cijenu zaostalih agrarnih davanja.

5 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 2.

6 Saferska naredba je donesena 14. safera 1276. hidžretske godine (12. septembra 1859). Uređivala je odnose između čifluk sahibija (zemljoposjednika) i čifčija. Sastoji se od 13 paragrafa u kojima se posebno za svaki sandžak konstatira kakvi su do tada bili običaji u oblasti agrarnih odnosa, donoseći rješenja za svaki od njih. Saferskom naredbom je utvrđeno da se svi odnosi između čifluk sahibije i čifčije uređuju u pisanom obliku, tj. ugovorom.

7 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 2.

8 Odluka Kotarske uprave Bijeljina br. 3959/12.

ove vrijednosti od strane Haki-bega Pašića, navodno testamentarno zavještio spomenutoj crkvenoj zajednici. Od strane, Osman-bega Pašića smatrano je, da se ova odluka kosila sa postojećim zakonskim propisima, naročito sa odredbama Zemaljske vlade koja se odnosila na izgradnju građevina na čiflučkim selištima.⁹ Ova *Odluka* je nalagala da čifčija, u smislu *Zakona o posjedu zemlje*, ne dobija nikakvo pravo na mulk na svom čifčijskom posjedu, kada je riječ o građevinama i nasadama. Do navedenih propusta je dolazilo zbog toga što se njegovo djelovanje i posjedovanje kvalificiralo isključivo kao čifčijsko. Naime, čifčija na ovo stiče pravo samo u okviru pravne titule, dakle kroz čifčijsko (kmetsko) pravo. Vladinim odredbama je bilo precizirano da su objekti koji se nalaze na čifluku nerazdvojivi dio istog i da se ne računaju u zaostavštinu umrlog čifčije. Stoga je bilo potpuno u duhu zakonske odredbe da se nečim, što se ne može uključiti u zaostavštinu, ne može ni testamentarno upravljati i ostavljati drugima. Čifčije su nedvojbeno imale pravo da traže odštetu, ali čifčija to pravo nije mogao nipošto prenositi na druge, a pogotovo ga nije mogao testamentarno zavještiti.¹⁰ Tako da je stav Osman-bega Pašića, ali i drugih zemljoposjednika u Semberiji bio, da su na ovaj način smišljeno kršena prava aga zemljoposjednika, kako bi se ekonomski oslabili i kako bi njihov politički uticaj bio slabiji.

Propusta i problema je bilo oko sticanja čifčijskog (kmetskog) prava, što je posebno istaknuto u navedenom *Memorandumu*. Ovo pravo je bilo uređeno *Saferskom naredbom*, gdje je utvrđeno da se čifčijsko (kmetsko) pravo može steći isključivo ugovorom između zemljoposjednika i čifčije. Međutim, ta su se prava često kršila. Tako je bilo i u predmetu Arifa Zaimovića protiv Ruže Smiljanić i Cvijana Marjanovića iz Bogutova sela. Spor je vođen u Kotarskom uredu Bijeljina,¹¹ gdje je jasno istaknuto da zemljoposjednica i njeni predstavnici nisu sklopili nikakav ugovor o dodjeli čifčijskih prava sa Cvijanom Marjanovićem. Naime, bilo je upravo suprotno, nanovo su jasno iznosili svoj stav i Cvijanu Marjanoviću samo dodjeljivali odobrenje, da se kao sluga nalazi na čifčijskom posjedu Ruže Smiljanić. Međutim, Zemaljska vlada je u svojoj odluci istaknula da je time vlasnik zemlje, Cvijanu Marjanoviću priznao čifčijsko pravo, ali ne i pristanak da Ruža Smiljanić primi Marjanovića kao slugu, jer za ovo nije bila potrebna agina saglasnost. Osman-beg Pašić je smatrao da je jasno bilo da za primanje sluge nije bila potrebna agina saglasnost, i Cvijan Marjanović se mogao kao sluga nalaziti na čifčijskom posjedu, ali mu nije mogao biti odobren boravak na zemljišnom posjedu kao čifčiji. No i pored toga, Kotarski ured Bijeljina je Cvijanu Marjanoviću priznao čifčijsko pravo.¹² I u ovom primjeu Osman-beg Pašić smatrao da je riječ o kršenju prava na štetu zemljoposjednika, i da je u tome sudjelovala i kotarska vlast u Bijeljini.

Značajanih broj problema se odnosio na šumske posjede i njihovo korištenje. Vrlo često je dolazilo do sporova između zemljoposjednika i čifčije

9 Zemaljska vlada je donijela *Odluku* 19. jula 1891. godine, br. 65.421.

10 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 2.

11 Riječ je o sporu koji je vođen u Kotarskom uredu Bijeljina, pod br. 2058.

12 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 2-3.

po navedenom pitanju. Takav slučaj je bio proces Zarije Zarića, protiv Husein-age hadži Egrića iz Brezova Polja, kotar Bijeljina.¹³ U navedenom predmetu, zemljoposjedniku Husein-agi hadži Ergiću je bilo priznato pravo, da sječe šumu na parcelama koje su bile predmet navedenog spora. U vezi toga, Zarija Zarić i drugi su bili osuđeni i bilo im je naloženo da zbog sječe šume na istim posjedima nadoknade štetu do koje je došlo. Međutim, nedugo nakon toga im je priznato čifčijsko (kmetsko) pravo na navedenim parcelama, pa su tužitelji nakon toga tražili od Husein-age hadži Egrića nadoknadu posječene šume. Osman-beg Pašić je smatrao da je Kotarska uprava u ovom konkretnom slučaju donijela nepravednu odluku.¹⁴

U praksi je bilo izraženo podizanje objekata na čifčijskoj zemlji, od strane čifčije, a da se prethodno nije dobila saglasnost zemljoposjednika. Iako je navedeno bilo mimo odredaba zakonodavstva, Kotarski ured u Bijeljini nije činio ništa da navedene radnje suzbije. Naime, Kotarski ured u Bijeljini je odbio nekoliko zemljoposjednika u njihovim tužbama, a čifčijama dozvolio gradnju novih kuća na čifčijskoj zemlji. Osman-beg Pašić je smatrao da je ovakva praksa otišla toliko daleko da je čak bila uvedena praksa, da se članovima zadruge (porodice), bez odobrenja zemljoposjednika, davalo pravo kako bi podigli nekoliko kuća kako bi u njima stanovali, bez da za navedenu radnju snose bilo kakvu odgovornost, niti se od strane Kotarskog ureda Bijeljina ovo smatralo kao podjela čifluka. U agrarnim sporovima se smatralo da su tužitelji odvajkada podijeljeni i da svaki za sebe obrađuje dio zemlje. Međutim, Kotarski ured u Bijeljini, donosio je takve odluke, koje su ukazivale da isti nisu podijeljeni, kada razmijenjuju posjede i kada ih tako potom obrađuju.¹⁵

Određeni problemi su bili vezani za usvajanje tuđe djece od strane čifčija koji su imali sopstveno dijete, da bi nakon toga prenosili čifčijsko pravo na usvojeno dijete. To je bilo u suprotnosti sa postojećim zakonodavstvom. U većini slučajeva, zemljoposjednici su bili suzdržani, kada je riječ o ovakvim čifčijama, tačnije o osobama koje su uključivane u porodicu kroz brak. Dakle, zemljoposjednici su izbjegavali da vode sporove o tome da im ne pripada čifčijsko pravo i da traže njihovo isključenje iz čifčijske (kmetske) zajednice. U takvim sporovima odlučivali su kotarski uredi, kako bi se dokazalo da se na ove osobe ne odnosi čifčijsko pravo, ali da nemaju obavezu da se udalje sa posjeda. U ovakvim slučajevima, Kotarski ured u Bijeljini je uglavnom bio na strani čifčije i uglavnom bi se prešutno prihvatilo uključivanje novog čifčije u čifčijsku zajednicu i na taj način bi mu se priznalo čifčijsko pravo.¹⁶

Zemljoposjednici, pa i sam Osman-beg Pašić su smatrali da je vođenje parnica bilo besmisleno. Međutim, zemljoposjednici su ipak podizali tužbe, jer smatrali su, ako ne bi došlo do podizanja tužbi, onda je saglasnost i dodjeljivanje

13 Ovaj predmet je vođen pred Kotarskim uredom Bijeljina, pod br. 1993/12.

14 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 3.

15 *Isto*.

16 *Isto*.

čifčijskog prava bila izvjesna i jasna stvar. Zemljoposjednici su isticali da je bio veliki broj agrarnih parnica koje su unaprijed presuđene na štetu zemljoposjednika, a da se za to nije imalo zakonske osnove. Takav slučaj je u agrarnoj parnici Haki-bega Pašića protiv nasljednika Luke Garića. Takav slučaj je bio i u agrarnoj parnici Ibrahim-bega Zulfikarapašića, protiv Save Ristića. Kotarski ured Bijeljina je Savi Ristiću priznao čifčijsko pravo, premda isti nikako nije mogao dokazati da mu se po ugovoru treba dodijeliti čifčijsko pravo. Posebno je čudila ovakva odluka Kotarskog ureda Bijeljina, jer su navodi u zemljišnim knjigama po ovom predmetu bili isključivo u korist Ibrahim-bega Zulfikarapašića.¹⁷

Kako bi pojednostavila agrarne sporove kojih je bilo jako puno u Bosni i Hercegovini, Zemaljska vlada je donijela odredbe¹⁸ o uključivanju pouzdanika (svjedoka) u rješavanju agrarnih sporova. Oni su naime, davali odlučujući glas u tim sporovima. Bilo je utvrđeno, da u agrarnim sporovima učešće uzmu dva pouzdanika zemljoposjednika i dvojica čifčije. Međutim, kako su se odnosi između zemljoposjednika i čifčije zaoštrili, do te mjere da su postojali veliki antagonizmi, dolazilo je do toga da pouzdanici zemljoposjednika uvijek glasaju u korist zemljoposjednika, a da pouzdanici čifčija svoj glas uvijek daju čifčiji. Stoga se ova odredba smatrala iluzornom, jer pri takvoj jednakosti glasova odlučivao je predsjednik agrarne parnice, tako što se priklanjao jednoj ili drugoj strani. Odredbe Zemaljske vlade određivale su da agrarnu parnicu treba voditi kotarski upravnik. Međutim, u praksi se to veoma slabo dešavalo, jer je kotarski upravnik po pravilu uglavnom bio spriječen za vođenje ovog procesa. Tako da se rješavanje agrarne parnice po pravilu prepuštalo nekom drugom, obično političkom ađunktu, koji je bio određen za dotični kotar. Najčešće se radilo o mladim i neiskusnim ljudima koji su slabo poznavali okolnosti i zakonske odredbe. S druge strane sudijama su se na sudovima prenosili samo predmeti do 600 kruna, svi veći procesi su se vodili pred sudskim forumom, koji se sastojao od više osoba, dok su se agrarne parnice i njihovo rješavanje, u kojima je često riječ o stvarima koje su imale vrijednost od nekoliko hiljada, prepuštali mladim i neiskusnim ljudima.¹⁹ U takvim situacijama po mišljenju Osman-bega Pašića šteta se uglavnom nanosila zemljoposjednicima.

Članom 29. *Uredbe o agrarnim parnicama*,²⁰ nalagano je da se u određenim parnicama svjedoci, vještaci niti ostale stranke ne mogu primorati na zakletvu. No, *Krivični zakon*²¹ u članu 282. je smatrao lažni iskaz krivičnim djelom. Međutim, za iskaz svjedoka nije donesena nikakva odredba kod političke uprave. Tako su svjedoci unaprijed znali da se neće zakleti povodom svog iskaza i da ih neće krivično goniti. Tako je njihova izjava bila uglavnom proizvoljna, jedno stanje za koje oni uopće nemaju razumijevanja, čak se išlo tako daleko da su jedni drugima

17 Isto, 4.

18 *Odredbe o uključivanju pouzdanika u agrarne sporove* Zemaljska vlada je donijela 20. januara 1909. godine, pod br. 1282.

19 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 4.

20 *Uredba o agrarnim parnicama* donesena je 1886. godine

21 *Krivični zakon* je donesen je 1885. godine.

davali svjedoke. Stoga je cijeli agrarni proces ostajao bez svog istinskog značaja i vodio se samo kako bi se stvorile nelagode zemljoposjedniku. Usljed takvih stvari dolazilo je do žalbi, nažalost po zemljoposjednike neuspješnih, kako je istaknuto u Memorandumu. Zato se tražilo da se po tom planu odredi da, na zahtjev bilo koje strane koja će se sporiti, se donese odluka, kako bi Kotarski ured stekao mogućnost da se obrati sudu sa zahtjevom da se iskaz određenih svjedoka izvrši pod zakletvom.²²

U praksi je bio zastupljen tzv. proces protivzakonite prakse kasacije ministarstva kada je riječ o agrarnim procesima. I sam ministar finansija je bio upoznat sa navedenim procesom. Naime, agrarni procesi su se u kotarskim upravama i u Zemaljskoj vladi vodili godinama i u slučaju da su neosnovani zahtjevi čifčija odbijeni, bilo je potrebno samo to da se čifčija požali ministarstvu. Ministarstvo bi nakon toga, bez obzira na uredbe agrarnog procesa, bez obzira na to da je o ovim stvarima već donijeta pravosnažna odluka i da ne može doći do ponovnog otvaranja parnice, poništavalo cijelu parnicu i izricalo presudu u korist čifčije.²³

Osman-beg Pašić je u svom *Memorandumu* ministru Bilinskom, posebno istakao nekoliko slučajeva nepravilnosti vezanih za uzurpaciju prava zemljoposjednika. Posebno zanimljiv slučaj u tom pogledu odnosio se na iskazanu nepravdu u parnici Ali-age Kučukalića iz Brčkog, protiv Mande Golubović-Blažanović na području ekspoziture u Bosanskom Šamcu. Zemljoposjednik je posjede stekao na jednoj javnoj aukciji kao begluk. Manda Golubović je u ovom slučaju izgubila parnicu i kod agrarne uprave, kao i kod sudske uprave na svim instancama. Ova parnica se vodila nekoliko godina, ali ipak je bila dovoljna samo jedna molba ministarstvu da propadne cijeli posao koji je napravljen u tim godinama, i da dođe do nepravde presude u korist čifčije. U konačnici ove pravne radnje nije uzeto u obzir da je o ovoj stvari donesena pravosnažna presuda, da je termin o ponovnom otvaranju parnice prekoračen, da ponovno otvaranje slučaja uopće nije traženo, da se proces o ovom uopće nije vodio i da o tome nije donijeta presuda. Tako nepoštivanje zakona od strane vlasti, koja je sama donijela ovaj zakon, budila je nepovjerenje kod zemljoposjednika, koji su pretežno bili Bošnjaci. Zemljoposjednici su bili zbog ovakvih slučajeva stava, da važeći zakoni postoje samo na štetu njihovu, i da ih po potrebi zaobilaze, kako bi oštetili zemljoposjednike.²⁴ Stoga je Osman-beg Pašić, kao i drugi bošnjački zemljoposjednici, gajili nadu da će ministar Bilinski, učiniti sve da se zakonitost poštuje i da se pravosnažno priznata prava neće protivzakonito ukidati.

Osman-bega Pašića i druge bošnjačke zemljoposjednike je brinula praksa kasacije, koja je prešla sa ministarstva na Zemaljsku vladu. Zahvaljujući tome, zaustavljene su brojne pravosnažno dosuđene parnice, te je naređeno ponovno otvaranje istih parnica, ne mareći za odredbe agrarnog zakonodavstva, kada je

22 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 4-5.

23 *Isto*, 5.

24 *Isto*, 6.

riječ o ponovnom suđenju u određenim slučajevima. Takva praksa u agrarnom presuđivanju je trajala sve dok se rješavanje agrarnih parnica prepuštalo jednoj osobi, koja ih je imala ocijeniti i završiti. Bošnjački zemljoposjednici su priželjkivali i predlagali formiranje posebnog senata pri Zemaljskoj valdi, kojeg bi činile 3 do 5 osoba, sa zadatkom da pri završetku agrarnog rekursa, posebno provjere slučaj i da se strogo drže zakona. Razumljivo je bilo da se jedan čovjek pri takvim sporovima i nehotice može prikloniti određenom utisku koji je suprotan zakonu, i da može potražiti put i formu, kako bi proveo takav utisak. Ali, ako bi pri agrarnim parnicama, pri Zemaljskoj vladi, postojali stalni neovisni senati, onda bi postojala veća garancija, da bi se takvi slučajevi bolje ocjenjivali i da bi se zakon jasnije i pravednije provodio. Međutim, u praksi je bilo zastupljeno pravilo, da su se molbe čifčija upućene ministarstvu i Zemaljskoj vladi rješavale brzo i povoljno, tužbe bošnjačkih zemljoposjednika, ostajale su neriješene, i nije dolazilo do rješavanja tih pitanja. I sve druge molbe i žalbe od strane zemljoposjednika i čifčija tretirane su na isti način, bez razlike da li se radilo o pašnjacima, ili nekoj drugoj nepravdi ili poteškoći.²⁵

Posebna primjedba u navedenoj molbi i memorandumu Osman-bega Pašića, odnosila se na nepoštivanje sudskih rješenja od strane agrarnih uprava, iako im je to bila obaveza. Međutim, bila je prisutna praksa kod agrarnih uprava, da se u slučaju da ne dođe do ispunjenja rješenja, nije postupalo krivično protiv čifčije, već se tražio način kojim bi se obaveza nemetnuta odlukom i rješenjem mogla zaobići. Takvih primjera je bilo jako puno. Jedan od njih je vezan za agrarnu parnicu Emin-bega Muratbegovića protiv Petra Čturića.²⁶ Tada je doneseno rješenje o nekoliko zemljišnih parcela koje su ustupljene drugima na obrađivanje, dakle, da ih do 1. maja 1910. godine, pod prijetnjom gubitka čiflučkog prava imaju vratiti i vlastoručno obrađivati. Međutim, i nakon što je utvrđeni termin prošao, i na tužbu zemljoposjednika je bila izrečena presuda, po kojoj su čifčije koji su bili vezani za pomenuto rješenje izgubili čifčijsko pravo na navedene parcele, jer nisu ispoštovali donijeto rješenje, Zemaljska vlada je nakon toga, vlastitom odlukom, poništila ranije donesenu odluku, pravdajući to da se gubitak čifčijskog prava ne može vezati uz određen termin, nego samo na nepoparljivost čifčije, što nije bio slučaj, jer čifčije nisu vratile zemljišne parcele u predviđeno vrijeme, ali su ih naposljetku ipak morali vratiti. Tako je bilo i u agrarnoj parnici koju je vodio Osman-beg Pašić protiv Jove Danilovića. U navedenoj agrarnoj parnici donesena je od strane Kotarskog ureda Bijeljina presuda u korist Jove Danilovića, premda je ranije bila donijeta pravosnažna presuda o smetanju posjeda i upadu na posjed. Međutim, sve se radilo kako bi se našao formalni razlog, kako bi u ovom slučaju zemljoposjednik, tj. Osman-beg Pašić bio gubitnik, a čifčija Jovo Danilović dobitnik zemljišnog posjeda. Osman-beg Pašić je smatrao da je na ovaj način bio značajno oštećen. Smatralo se da je najveći krivac u ovom i sličnim agrarnim raspravama Kotarska

²⁵ Isto, 6-7.

²⁶ Navedena agrarna parnica je vođena pred Kotorskim uredom Bijeljina, pod br. 1733/12, od 18. novembra 1911. godine.

uprava, zbog svoje neodlučnosti i popustljivosti prema čifčiji.²⁷ Bilo je slučajeva da su prihvaćene žalbe čifčija, koje su prije dvadeset i više godina bile riješene u korist zemljoposjednika, tamo gdje se više od 20 godina vršilo begovsko pravo. Zbog takvih žalbi su vođene dugogodišnje parnice i očigledno su traženi svi mogući načini i izlazi, da bi se uvijek, donijele presude u korist tužitelja, odnosno čifčija. Tako je Kotarski ured Bijeljina postupao u slučaju Makse Blagojevića, Miloša Savića i drugih, protiv Ćerim-age Preljubovića. Isto se desilo i u agrarnoj parnici seljaka iz Suljevca i Gromiželja protiv Osman-bega Pašića.²⁸ No, prema navodima iz *Memoranduma*, bilo je i težih slučajeva. U agrarnoj parnici Riza-bega H. Alipašića, protiv Jove Vukovića iz Piperaca, došlo je do sklapanja ugovora u Kotarskom uredu Bijeljina, po kojem je nekoliko parcela prešlo u Riza-begov begluk, a s druge strane je čifčiji dodijeljeno čifčijsko pravo na druge parcele na kojima do tada nije uživao spomenuto pravo. Nakon nekoliko godina je Kotarska uprava zaprimila tužbu i vodila parnicu o tome da li je doista došlo do sklapanja ovog ugovora. Pri tome je zaprimila neistinite izjave, iako je zvanični dokument postojao i bio na raspolaganju. Ovaj primjer je zemljoposjednike dovodio do sumnje u Kotarsku upravu Bijeljina, jer su smatrali da im je ista nanijela jako puno štete. Stoga su zemljoposjednici s područja kotara Bijeljina smatrali da trpe veliku nepravdu na čiflučkim posjedima. Ono što je za njih bilo još gore, jeste nedovoljna zaštita njihovog slobodnog begluka od čifčijskih prepada. Stoga su se zemljoposjednici više puta žalili Kotarskoj upravi da im seljaci njihovom stokom nanose štetu, harajući njihove nasade, ili da su to činili na drugi način. Ali Kotarska uprava Bijeljina je odbijala brzu i efikasnu pomoć i uvijek je zemljoposjednike upućivala na put žalbe parnice, na kojem su zemljoposjednici skoro pa stalno bili zakidani. Procesu su se namjerno odugovlačili, pa je dolazilo do toga da su dokazi postajali nesigurni, ili su pak, nestajali. Na taj način, zemljoposjednici su vjerovali da su bili svjesno oštećeni.²⁹

Posebno su se zemljoposjednici u kotaru Bijeljina žalili zbog toga što njihovi slobodni posjedi i imovina nisu bili dovoljno zaštićeni od strane čifčijskih prepada. Čifčije su nasrtale na imovinu zemljoposjednika, kako je istaknuto u *Memorandumu*. Bilo je na više mjesta podmetnutih požara, kao što su požari u: Magnojevićima, Crnjelovu, Batkoviću, Popovima i Puškovcu u kotaru Bijeljina, i u mjestu Boća u kotaru Brčko. Vlasti u navedenim slučajevima nisu poduzeli ništa konkretno, kako bi uhvatili krivce i kako bi stali u kraj ovom neredu. Praksa je bila da su se sudski postupci i istraživanja vezana za podmetanje požara smatrali najtežima, jer se uglavnom nije pronalazio krivac, ili, pak, ako bi se pronašao teško je bilo dokazati njegovu krivicu. Stoga je sudska pomoć u tom pogledu bila neznatana, a očekivalo se da će politička uprava postupati konsekvantno i da donosi

27 Navedena agrarna parnica je vođena pred Kotarskim uredom u Bijeljini, pod br. 22.899/11, od 1911. godine.

28 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 7.

29 *Isto*, 8.

odluke, kako bi nametnula objektivne kazne cijelom selu, sve dok se ne pronađe krivac.³⁰

Posebno su zemljoposjednici bili nezadovoljni zbog nekorištenja šumskih posjeda, Tako je bilo i na području kotara Bijeljina. Kotarska uprava je dozvoljavala čifčijama sječu šume u najvećoj mogućoj mjeri, i oni su tako razvijali pravu trgovinu, dok su molbe zemljoposjednika za sječu šume, uglavnom odbijane od strane Kotarske uprave, uz obrazloženje da su navedene šumske parcele bile bitne za održavanje čifluka. Postojali su slučajevi u kojima je zemljoposjednik posjedovao na stotine stabala u čifčijskoj šumi, ali mu ipak nisu dozvoljavali sječu i tako je zemljoposjednik bio primoran da pored vlastite šume, kupuje dodatnu šumu. Takvih primjera je bilo dosta na ovom području. Jedan je svakako onaj Hanife hanume Tuzlić,³¹ kao i slučaj Omer-bega Salihbegovića iz Bijeljine. Dodatni problem je bio i taj, što su prostrani kompleksi šuma, koji su vlasništvo bošnjačkih zemljoposjednika bili uključeni u bosanskohercegovački zemaljski erar. Molbe upućene od strane zemljoposjednika u vezi navedenog bile su odbijene bez razmatranja, premda su zemljoposjednici imali i stare i nove tapije za ove šumske parcele. Jedan od uslova bio je upravo taj da su navodi u osmanskim zemljišnim knjigama bili u korist zemljoposjednika. Međutim, to nije ispoštovano od strane austrougarskih vlasti. Brojni su primjeri odbijenih molbi bošnjačkih zemljoposjednika u vezi navedene problematike. Tako je između ostalih odbijena molba Teuf-bega Pašamedija iz Bijeljine,³² povodom šumskih posjeda u Batkovački lug, Krivi hrast, Visoč, Pačarica i drugi. Odbijenica je obrazložena time da se naseobine Batković i Brodac suprotstavljaju takvoj molbi. Međutim, nije spomenuto da li je molitelj, odnosno zemljoposjednik imao pravo na ovo zemljište, kao i to da li se navedena sela suprotstavljaju iz opravdanih razloga.³³

Prema navodima iz *Memoranduma*, značajan je broj i drugih primjera gdje se nije udovoljilo pravo bošnjačkim zemljoposjednicima na šumske posjede, iako su to pravo imali po Osman-begu Pašiću. On u svojoj molbi i memorandumu kojeg je uputio ministru finansija Bilinskom, ističe primjer molbe maloljetne Saide Pašić, koja je upućena posredstvom Rašid-bega o dodjeljivanju parcele br. 782, zvane Jezero, koja je bila uz parcele 783, 784, 777/1, 777/2, 778 i 786 koje su bile njeno vlasništvo. Po navedenom zahtjevu više puta je odbijena od strane Zemaljske vlade. Slične sudbine su imale i molbe Osman-bega S. Salihbegovića iz Bijeljine povodom molbe za dodjelu šuma u Lugovima, Šemsi-bega Gradaševića, Derviš-bega Tahirbegovića iz Šepka, braće Bubić iz Atmačića, te Hafiz-bega i Sabri-bega Pašića iz Bijeljine, a u povodu molbi za šume u Jabanuši. Tu je i primjer Ibrahim-bega Alipašića, kojem su tapijama Zemaljske vlade 15. decembra 1888.³⁴ dodijeljene

30 *Isto*.

31 Ovaj problem bio je zaveden u Kotarskoj upravi Bijeljina pod br. 15.748/10, iz 1910. godine.

32 Ova molba je bila zavedena u Kotarskom uredu Bijeljina pod br. 4115/12, za 1912. godinu.

33 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 8.

34 Tapije Zemaljske vlade od 15. decembra 1888. godine, zavedene su u Kotarskoj upravi Zvornik, pod br. 11.901. i 11.902.

šume Grabik, Cerik, Gradina i Lipik u mjestu Čengić, kotar Zvornik, a ipak mu je oduzeto pravo na slobodno vlasništvo i upravljanje. Ovakav odnos Zemaljske vlade i kotarskih uprava dovodio je ne samo do negodovanja zemljoposjednika, već uopšte do nezadovoljstva kod svih Bošnjaka sa ovog prostora.³⁵

U navedenom dokumentu su navedeni i napadi na određena bošnjačka mjesta na ovim prostorima. Bili su u ovom vremenu evidentni brojni prepadi na bošnjačka mjesta, od strane hrišćanskih prestupnika. Takav slučaj je bio sa siromašnim bošnjačkim selom Jabanuša. Taj prepad je ostao nekažnjen od strane Kotarskog ureda Bijeljina, što je imalo odraza na dalju sigurnost mještana ovoga sela.³⁶ Zanimljiv je i slučaj braće Avde i Ibri Omerovića, koji su posjedovali parcelu na granici prema Srbiji, koja je bila na području Bosne i Hercegovine, koju su dugo vremena koristili. Međutim, navedenu parcelu je Ilija Petrović iz Janje tražio za sebe, pa je tako isti Zemaljska vlada dodijelila njemu, iako je imao hiljade dunuma zemlje, dok Avdo i Ibro Omerović nisu imali nigdje ništa. Oni su čak pokrenuli i parnicu kod Kotarskog ureda Bijeljina protiv Ilije Petrovića, u nastojanju da im se na navedenoj zemlji koju su obrađivali prizna čifčijsko pravo. Međutim, Kotarski ured Bijeljina je donio rješenje u korist Ilije Petrovića.³⁷ Osman-beg Pašić je smatrao da je načinjena nepravda prema braći Avdi i Ibri Omeroviću u ovom predmetu.

U navedenom *Memorandumu* Osman-bega Pašića, istaknuto je da nije bila osigurana ni bošnjačka lična, vjerska i porodična sigurnost. Žalio se da ih objesne čifčije napadaju na putu, skrivaju se i iz zasjede ubijaju bošnjačke subaše. Čifčije su tako u jesen 1911. godine jedne večeri napali H. Muharem-bega Pašića iz Bijeljine, koji je tu noć putovao iz Brčkog za Bijeljina sa svojom porodicom. Takvih slučajeva je bilo još na području Bijeljinskog kotara, pa i onih gdje su čifčije počinile ubistva subaša. Žalio se Osman-beg Pašić i na to što „inovjerci“ ne poštuju tradiciju i običaje muslimana. Zalazili su u njihove avlije, bez prethodnog odobrenja domaćina. Takav slučaj je ulazak oficira Hempflinga u avliju i kuću Paše Mulaosmanović, a za taj postupak nije odgovarao pred vojnom upravom.³⁸

Istaknuto je u navedenoj molbi i memorandumu Osman-bega Pašića, da su zemljoposjednici Bošnjaci izloženi velikom pritisku čifčija i da trpe nepravdu od strane vlasti. Seoskim opštinama se pomaže tako što se od zemljoposjednika utjeruje doprinos. U kotaru Bijeljina sve su seoske opštine bile organizirane po selima i katastarskim zajednicama, gdje je bila i imovina zemljoposjednika. Međutim, kuće u kojima su živjele porodice zemljoposjednika bile su u samom gradu Bijeljina, tako da su begovi smatrali da nisu iz tih razloga bili dijelom seoskih opština, niti su oni željeli to biti. S druge strane seoske opštine su zahtjevale da zemljoposjednici zbog činjenice da se njihovi posjedi nalaze na području njihove seoske opštine treba da plaćaju visoke mjesne priloge, a da ne uživaju nikakva prava, kao što su:

35 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 9.

36 Navedeni akt je bio zaveden u Kotarskom uredu Bijeljina, pod br. 2480/12, za 1912. godinu.

37 ABiH, ZVS, *Molba i memorandum Osman-bega Pašića*, 9.

38 *Isto*, 9.

prava pri izborima, učešće u kontroli i upravi, kao i neka druga prava. Begovi su isticali da od seoskih opština nemaju nikakvih koristi, prava i prihoda. Od njih su imali samo teret i očekivali su štetu, jer su seoske opštine formirale poseban savjet, preko kojeg su napadale i uskraćivale prava zemljoposjednika. Pored toga, molbe i zahtjevi zemljoposjednika su uglavnom odbijane od strane seoskih opština i tako se nanosila šteta zemljoposjednicima. Seoske opštine su zaboravile da su im zemljoposjednici poklonili zemlju na kojoj su izgradili općinske zgrade, crkve, škole, da su iz begovskih šuma uzeli svu drvenu građu za izgradnju općina, crkvi, škola, za održavanje puteva, mostova itd. Seoske opštine su iz begovskih šuma obezbjeđivale drva za potrebe škola, crkve i opštine. I pored svega toga, seoske opštine su dodatno opterećivale zemljoposjednike. Opterećivale su ih mjesnih prilozima i tamo gdje zemljoposjednici nisu imali svoje imovine. Tako je opština Janja od Omer-bega Salihbegovića u jesen 1910. godine tražila tri krune mjesnih priloga, a kasnije se taj iznos popeo i na 11 kruna, iako Omer-beg Salihbegović nije imao nikakve imovine na prostoru opštine Janja.³⁹

Bilo je i drugih nepravilnosti i nepravdi, koje su se po mišljenju Osman-bega Pašića nanošene zemljoposjednicima od strane seoskih opština. U tom pogledu zanimljiv je slučaj Ćerim-bega Preljubovića, veleposjednika iz Bijeljine, koji je za vrijeme okupacije bio maloljetan, kada je opština Dragaljevac tražila jednu parcelu za izgradnju opštinske zgrade. Starateljska uprava i staratelj su dali dozvolu da se jedna parcela, koja je bila njegovo vlasništvo, i koja se nalazila na lijepom i prikladnom mjestu, pokloni opštini, pod uslovom da Ćerim-beg Preljubović ne plaća više mjesne priloge, jer je nesumljivo da starateljska uprava nije smjela pokloniti zemlju koja pripada maloljetniku bez neke odštete. Opština, svjesna ovoga, trideset godina nije tražila nikakve isplate, a sada zahtjeva strašno visoku isplatu. Na takav isti način je Omer-beg Salihbegović poklonio zemlju za crkvu u Batkovićima, Smail-beg Salihbegović za opštinski vinograd u Zagonima i za školu u Obarskoj, Sulj-beg H. Mehmedbegović za vinograd u Ugljeviku, braća Preljubović za mjesne potrebe u Dvorovima, Mehmedali-beg Preljubović za školu u Dragaljevcu i slično.⁴⁰

Po osnovu zakonskih odredaba bilo je utvrđeno da mjesna davanja, trebaju plaćati članovi zajednice. No, zemljoposjednici su smatrali da nisu članovi seoske zajednice, jer okolnost da u navedenim opštinama imaju vlastitu zemlju nije garantiralo pravo da oni budu dio te opštine i da imaju obaveze prema istoj. Međutim, Kotarski ured Bijeljina je primao zaključke seoskih opština i od zemljoposjednika tražio plaćanje odmjerenih priloga. Zato su zemljoposjednici smatrali da Kotarski ured podržava nepravdu, jer se insistiralo od strane Kotarskog ureda da se zemljoposjednici obvežu za dobrovoljno plaćanje priloga. Ranije Kotarski ured nije utjerivao nikakve dugove zemljoposjednicima, međutim to se kasnije promijenilo. Ističe se da je kotarski upravnik Baron insistirao i nagovarao zemljoposjednike, za vrijeme provođenja desetinske paušalizacije, da pristanu

³⁹ Isto, 10.

⁴⁰ Isto.

barem na 2% od desetinskog paušalnog poreza. Kako su se zemljoposjednici suprotstavili tome, upravnik Baron je odustao od takvih zahtjeva i mjera. Međutim, nakon toga seoske opštine su same odmjeravale priloge i zaduženja zemljoposjednika koje su dostizale i do 10%, a nekada i znatno više. Praksa je inače bila različita od kotara do kotara, kada je riječ o ovoj problematici. Primjera radi, u Derventi, opština je odmjeravala doprinos zemljoposjedniku, samo onda ako je zemljoposjednik u njihovoj opštini imao kuću ili konak. Smatralo se da je ovakav način odmjeravanja doprinosa primjieran, jer se samo odnosi na jednu jedinicu, koja se uostalom, računa i na svaku drugu kuću u selu.⁴¹

Zemljoposjednici kotara Bijeljina su se žalili posebno na utjerivanje poreza, jer je porezni ured prodavao zemljoposjedničku trećinu samo kako bi utjerao porez. Prodavao je i sve drugo što bi se našlo kod zemljoposjednika, bez obzira da li mu to pripada ili ne, bez dodatnih ispitivanja. Tako se i onima koji nisu raspolagali nikakvim sredstvima nanosila velika šteta. Bošnjačkim zemljoposjednicima štetu je nanosila i vojska svojim vježbama. Izvođenjem vježbi, gazili bi se usjevi zemljoposjednika, urušavale bi se ograde, nanosila bi se izvjesna šteta šumama i voću, a da se zato nije plaćala nikakva odšteta od strane vojske i države.⁴²

Bošnjaci zemljoposjednici kotara Bijeljina smatrali su se zapostavljenim i u brojnim drugim stvarima, tako da se po Osman-begu Pašiću po toj osnovi moglo navesti dosta primjera. Jedan od primjera je korištenje skele na Drini. Naime, u mjestu Subotište, od vjkada je postojala skela i nije bilo dozvoljeno graditi druge skele bilo gdje u razmaku od nekoliko kilometara. Kada je Osman-beg S. Salihović iz Bijeljine iznajmio ovu skelu, došlo je do toga da je data dozvola i drugima da otvore skele, neposredno u blizini ove skele. Time se direktno nanosila šteta Osman-begu S. Salihoviću.⁴³

Žalbe bošnjačko-muslimanskog stanovništva išle su u pravcu narušavanja njihovih običajnih i porodičnih prava. Isto se odnosilo na dodjeljivanje dozvola vezanih za točenje alkohola ili dozvola za otvaranje drugih objekata za zabavu, jer su se često takve dozvole dodjeljivale usred bošnjačkih mahala (naselja), i na taj način su se uznemiravale muslimanske porodice i sprečavalo njihovo slobodno kretanje. Posebno je u *Memorandumu* Osman-bega Pašića istaknut primjer u Suljagića mahali u Bijeljini, gdje je u neposrednoj blizini bošnjačkih najuglednijih kuća podignut bioskop, u kojem, pored „ostalih zala“, koje krije u sebi, lahko moglo doći do požara. U ostalom, isticano je da je bioskop bio smješten između dvije ruševne kuće i tako se eventualni požar mogao lako proširiti. Žalbe su upućivane i na ophođenje nekih činovnika prema interesima Bošnjaka, prema određenim procesima, zvaničnim poslovima, te posebno su zamjerali njihovom ponašanju prema ženskoj rodbini. Strogost, neučtivost, dugo čekanje i razvlačenje u nedogled je bila ustaljena činovnička praksa. Posebno se imala primjedba na Poreski ured u Bijeljini, gdje su stranke dugo čekaju prije nego što bilo šta žele uraditi. Zbog

41 Isto, 11.

42 Isto.

43 Isto.

toga su negodovali bijeljinski zemljoposjednici, jer su smatrali da trpe nepravdu i nezakonitosti od najnižeg do najvišeg činovništva u kotarskom uredu. Bilo je i drugih brojnih zloupotreba. Tako je šumar Jovo Vucelja, zloupotrebljavao svoj položaj u tolikoj mjeri da je ljude puškom tjerao da mu dovoze drva i obrađuju zemlju bez ikakve naknade. Čak i onda kada bi neko dobio dozvolu za sječu drva od šumske uprave dolazilo je do toga da ih je kažnjavao i zatvarao. Na taj način je pokazivao da je on vlast i da mu niko ništa ne može.⁴⁴

Žalbe su upućivane i na račun bijeljinske policije, koja se veoma grubo ophodila prema bošnjačkoj populaciji, gdje su vrijeđanja i tuče bili svakodnevnica. Istaknuto je da su progoni i nasrtaji bili tako ekstremni da je policija Muju Bajramagića iz Bijeljine, koji je spustio nešto drva na ulici da se odmori, odmah počela psovati, da ga je nakon toga odvela u pritvor i tamo zlostavljala. Bilo je slučajeva gdje su činovnici postrekivali čifčije u nanošenju štete begovima. Tako je geometar Marić, nagovarao čifčije i seljake na tužbe protiv begova, dok je vršio razmjerivanje određenih zemljišnih površina. Nagovarao ih je da se suprotstavljaju molbama bošnjačkih zemljoposjednika kada je riječ o erarnoj dodjeli zemlje. Očito je bilo da su se činovnici i referenti Kotarske uprave u Bijeljini zauzimali za čifčije, naročito se u tom pogledu isticao politički ađunkt dr. Štambuk. To su činili u tolikoj mjeri i očitosti da je vjera u pravdu, zakon i vlast bila posve poljuljana kod bošnjačkog naroda. Primale su se najneosnovanije tužbe čifčija, a oklijevalo se kada je bila riječ o parnicama koje su pokretali bošnjački zemljoposjednici. Čifčijama su se servirali prigovori o kojima ništa nisu znali i nisu ni mogli znati, i to sve u cilju kako bi presuda bila na štetu bošnjačkih zemljoposjednika.⁴⁵

Žalba Osman-bega Pašića je išla i zbog toga što su činovnici Kotarskog ureda Bijeljina surađivali sa srpskim saborskim poslanikom Šćepanom Grđićem. Pa se zbog toga Osman-beg Pašić pitao, po kojem osnovu oni njemu polažu račune kada je riječ o njihovim obavezama i djelatnostima. Primjetno je bilo da je Šćepan Grđić povremeno pojavljivao u kotarskom uredu, tražeći informacije, koje je nesmetano dobijao od istih. Na taj način se svjesno uticalo na činovnike, posebno mlade, koji su bili nesigurni u donošenju rješenja po mnogim pitanjima vezanim za agrarnu problematiku. Isto tako, istaknute su neke zapažene nepravilnosti, vezane za mjesnu upravu grada Bijeljine, gdje su otkrivene značajne malverzacije u vezi s mjesnom blagajnom 1911. godine. Sam Osman-beg Pašić se posvjedočio brojnim nepravilnostima, jer je bio član kontrolne komisije, koja je utvrdila određene nepravilnosti, pa su jasno u protokolu konstatirali iste. Nepravilnosti, poput one gdje je nepravredno optuživan Hifzo Mulahmetović, nikada nije došla pred javni forum pravde.⁴⁶

Naročito je Osman-beg Pašić u svojoj molbi i *Memorandumu* isticao nepravdu prema zemljoposjednicima koja je dolazila od strane suda, gdje su njihovi interesi trpjeli veliku štetu. To je bilo izraženo posebno u tzv. pupilarnim stvarima,

44 *Isto*, 12.

45 *Isto*.

46 *Isto*, 13.

u vezi kojih nikako nije dolazilo do pozitivnih pomaka. Pupilarna prava su ustvari prava maloljetnika. Oni su se smatrali najdragocijenim dijelom populacije, ali su bili posve zapostavljeni od strane vlasti. Pri ovome su se rješavale samo najneophodnije formalnosti, pri čemu se donosila po neka skupštinska odredba, gdje se opet postupalo uglavnom formalno bez volje i brige za utemeljenim interesima maloljetnika. Stoga se od zajedničkog ministra finansija Bilinskog tražila reakcija po navedenom pitanju.⁴⁷

Na kraju u *Memorandumu* je Osman-beg Pašić zamolio Bilinskog da svojim činovnicima i vjerskim službenicima naloži da donose presude po zakonu, da na zemljoposjednike i muslimane gledaju kao na građane ove domovine. Posebno ga je u memorandumu zamolio da se zauzme da se energično i objektivno zaštite prava zemljoposjednika i muslimana uopšte, a to je da se zaštite njihovo pravo na imovinu, posjede, vjeru i čast, te da se nijedno od zemljovlasničkih prava ne umanji na uštrb drugih, tako što se njima, zbog tobošnjih zasluga, daju olakšice i proširenja na račun zemljoposjednika, kao što je bilo zastupljeno u praksi. U završnici *Memoranduma* Osman-beg Pašić ističe da očekuje od Bilinskog da će poduzeti odgovarajuće mjere kako bi se pružila opravdana pomoć i zaštita zemljoposjednicima i uopće bošnjačko-muslimanskoj populaciji.⁴⁸

Umjesto zaključka

Navedni *Memorandum* veleposjednika Osman-bega Pašića iz Bijeljine, može predstavljati jedan subjektivan stav, čovjeka čiji su zemljišni posjedi došli na udar čifčija zemljoobrađivača, koji su po svaku cijenu željeli doći u vlasništvo čiflučkih posjeda. Međutim, očito je da navedeni *Memorandum*, ne predstavlja individualan stav jednog zemljoposjednika, već je to stajalište svih zemljoposjednika Bošnjaka u Semberiji, čija je stajališta u navedenom *Memorandumu* iznio Osman-beg Pašić. Isti su smatrali da su njihova prava provedbom brojnih procesa ugrožena, te da su po osnovu tih istih prava čifčije došle u povlašten položaj u odnosu na age zemljoposjednike, a našto je Kotarska vlast u Bijeljini blagonaklono gledala.

Ovaj *Memorandum* je vezan za agrarne odnose, koji su se prelamali preko sukoba zemljoposjednika i čifčija, ali on tretira i ukupne prilike u kojima su se početkom XX stoljeća našli Bošnjaci u Semberiji. No, predstavlja ukupnu sliku stanja u oblasti agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini. To je slika koja ukazuje na promjene koje su se dogodile u oblasti agrara, a koje su dovele agu zemljoposjednika u nezavidan položaj u odnosu na čifčiju. Čifčija je u ovom vremenu obligatornim putem dolazio u posjed čifluka, i samim tim reducirao zemljišni posjed kojim je ranije raspolagao aga zemljoposjednik. Međutim, ni čifčija, ni aga zemljoposjednik nisu bili zadovoljni svoji stanjem i statusom. Čifčija

47 *Isto*, 14.

48 *Isto*.

je teško obezbjeđivao finansijska sredstva za obligatorni otkup i težio je čiflučki posjed dobiti džaba, a aga zemljoposjednik je ovom promjenom ekonomski slabio.

U *Memorandumu* je istaknuto, da taj odnos nije samo ugrozio ekonomski status age zemljoposjednika, već i njegova druga prava: vjerska, socijalna, bezbjedonosna i dr. Iz tih razloga on je upućen zajedničkom ministru Bilinskom. Osman-beg Pašić u istom ističe, navodeći pri tome veliki broj primjera, da su se čifčije oglušile o svoje obaveze prema zemljoposjedniku. Time su uskraćena i ugrožena prava age zemljoposjednika. Ovisnost i sve više iskazana sila čifčija, imala je odraza na štetu koja se nanosila agi zemljoposjedniku. Sigurnost njegove imovine, kao i njegova lična sigurnost, sve je više postajala upitna. Problemi sa polja agrara su se prenosili i na druga životna područja, što je uticalo na sveukupne prilike u Semberiji, gdje je „islamski element“ bio ugrožen. Stoga Osman-beg Pašić u *Memorandumu* traži zaštitu države, koja ranije nije bila uspostavljena na području Semberije od strane Kotarskog ureda Bijeljina. Na rad iste su zemljoposjednici imali jako puno primjedaba. Posebno zbog činjenice jer su smatrali da su čifčije u Semberiji znatno povlaštene i da takav odnos od strane austrougarske vlasti doprinosi brojnim negativnim pojavama i procesima. To je uznemirilo Bošnjake i uticalo na njihovo iseljavanje sa ovog područja, ali i dalo podstreka srpskom, pravoslavnom elementu na još radikalnije djelovanje, posebno u oblasti agrara, gdje je sve izraženija bila uzurpacija zemljišta i druge imovine zemljoposjednika od strane čifčija.

Bilo je ovo vrijeme, kada se u Bosni i Hercegovini od strane austrougarske vlasti računalo na ozbiljne promjene u oblasti agrara, kada su od navedenih promjena očekivali puno i čifčija i aga zemljoposjednik. Zbog složenosti agrarne problematike na kraju prvog desetljeća XX stoljeća u rješavanju ovog pitanja uključili su se najviši autoriteti izvršne i zakonodavne austrougarske vlasti. Ovdje se misli na cara Franju Josifa, koji je donio zakonske osnove za donošenje *Zakona o fakultativnom otkupu čifčijskih selišta* u Bosni i Hercegovini. Navedeni *Zakon* je donesen u aprilu 1911. godine, i od provođenja istog bila su velika očekivanja i aga zemljoposjednika i čifčija. Ono što se zna, jeste da ni ovaj *Zakon* nije riješio sve probleme između aga zemljoposjednika i čifčija, ni jedni ni drugi nisu bili zadovoljni istim, jer je agrarno pitanje bilo više od spora age zemljoposjednika i čifčija, bilo je to važno ekonomsko, ali i nacionalno i političko pitanje Bošnjaka i Srba.

Memorandum i molba Osman-bega Pašića upućen zajedničkom ministru finansija Bilinskom, predstavlja historijski izvor, koji baca svijetlost na ukupne prilike na području Semberije. Kako se radi o važnim ličnostima navedenog perioda bosanskohercegovačke prošlosti, smatrali smo važnim na ovaj način predstaviti ovaj dokument.

Summary

The mentioned Memorandum of the landowner Osman-bey Pašić from Bijeljina can be considered as a subjective expression of a man whose land was the target of čifčija serfs, that wanted to take the land over at all costs. However, it is fairly obvious that the Memorandum does not represent an attitude and stance of one landowner, but it is in fact representative of all Bosniak landowners in Semberija. They considered that their rights are infringed by numerous processes, and that serfs gained privileged positions and support of local authorities in Bijeljina.

This Memorandum is related to agrarian situation and relations that not only included conflicts of serfs and landowners but also general state of affairs regarding Bosniaks in Semberija in the first decade of 20th Century. It also provides the image of agrarian situation in Bosnia and Herzegovina, one that shows changes in this field that worked against aga – landowner in his relation to his serfs. Čifčija – serf gained ownership of the čifluk (land parcels) and thus reduced the land owned and controlled by aga - landowner. Neither of them, however, was satisfied with the result. Serfs had a hard time finding financial resources to purchase the land and aimed to get it without the compensation, while landowners were weakened by this transaction.

The Memorandum notes that this relation did not only endanger economic status of landowners but his religious, social, safety and other rights. For these reasons it was sent to Bilinski. Osman-bey Pašić, among other things, notes that serfs are not fulfilling their duties to landowners, thus breaching their rights. Safety of aga's property, as well as his personal security, was increasingly becoming an issue. Agrarian question moved to other spheres of life in Semberija, where the "Islamic element" was under danger. For this reason, Osman-bey Pašić demands protection of the state, which was not present in former period, and did not inspire confidence but complaints among local landowners. These landowners saw the authorities as supportive towards serfs, and contributors to numerous negative issues and processes. This caused emigration among Bosniak population and inspired Serbian-Orthodox element to be even more radicalized, especially in the agrarian issue, as there was continued usurpation of land by serfs.

This is the period when in Bosnia and Herzegovina where it was expected from Austro-Hungarian government to introduce serious changes in the agrarian status, both by landowners and serfs. Due to complexity of this issue at the end of the first decade of 19th Century highest authorities of Austria-Hungary's government were involved, among them the Emperor himself, Franz Joseph, who created legal basis for the Law of facultative purchase of čifluk properties in Bosnia and Herzegovina. This Law was implemented in April of 1911. and expectations were high both from landowners and serfs. What is known today is that even this Law did not resolve all issues between landowners and serfs, as both groups were not satisfied with it. Ultimately, the agrarian issue was more than conflict between

serfs and landowners, it was an important economic, but also national and political issue of Bosniaks and Serbs.

The Memorandum-request of Osman-bey Pašić sent to the Joint Minister of Finance Bilinski represents a historical source that sheds light on general situation in Semberija. As it involves important people from this period of Bosnian history, we believed it was important to present the document in this way.

